

XIX ASR IKKINCHI YARMI — XX ASR BOSHLARIDA QORAQALPOQLARNING TURMUSH TARZI VA MADANIYATI

Qodirov Mirzaolim

Oltiariq tumani 1- son texnikumi tarix fani o‘qituvchisi

Annotasiya: *Maqolada XIX asr ikkinchi yarmi — XX asr boshlarida Qoraqalpoq xalqining iqtisodiy faoliyati, ijtimoiy tuzilishi, uy-joy, kiyim-kechak, oshxona madaniyati, urf-odatlar va ma’naviy hayoti yoritilgan. Asosiy mashg‘ulotlar sifatida dehqonchilik, chorvachilik, baliqchilik va hunarmandchilik tahlil qilingan. Urug‘chilik tuzumi, oilaviy munosabatlar, diniy e’tiqodlar va xalq og‘zaki ijodi xususiyatlari ochib berilgan. Shuningdek, Rossiya imperiyasi tarkibiga qo‘shilishi natijasida yuz bergan o‘zgarishlar va xalqning o‘ziga xosligini saqlab qolishga bo‘lgan harakatlari ko‘rib chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *Qoraqalpoqlar, XIX–XX asr boshi, turmush tarzi, iqtisodiyot, dehqonchilik, chorvachilik, urug‘chilik, urf-odatlar, xalq madaniyati, hunarmandchilik*

Kirish

Qoraqalpoq xalqi asosan Amudaryo quyi oqimi va Orolbo‘yi hududlarida yashab, asrlar davomida shakllangan o‘ziga xos turmush tarzi va madaniyatiga ega. XIX asr ikkinchi yarmida ularning yerlari Rossiya imperiyasi tarkibiga o‘tdi, bu esa iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hayotga yangi o‘zgarishlar olib keldi. Biroq qadimgi an’analar, kasb-hunar turlari va qadriyatlar saqlanib qoldi. Ushbu davr Qoraqalpoq tarixida an’anaviylik va yangilik o‘zaro uyg‘unlashgan murakkab bosqich hisoblanadi.

Iqtisodiy faoliyat

Qoraqalpoqlar iqtisodiyoti tabiiy va geografik sharoitga mos ravishda shakllangan:

- Dehqonchilik: Amudaryo suvidan foydalanib bug‘doy, sholi, arpa, jo‘xori, poliz va meva ekinlari yetishtirilgan. XIX asr oxiridan paxta ekish kengaytirildi, chunki mustamlaka ma’muriyati uni xom ashyo manbaiga aylantirishga intildi.

- Chorvachilik: Qo‘y, echki, qoramol, ot va tuya boqish keng tarqalgan. Yaylovlar cho‘l va yarim cho‘l hududlarida joylashgan edi. Rossiya davrida yaylovlarning bir qismi tortib olinib, bu soha qisqardi.

- Baliqchilik va ovchilik: Amudaryo va Orol dengizi boy baliq zaxirasi bilan ajralib turgan. Baliq yangi, tuzlangan yoki quritilgan holda iste’mol qilingan va savdo uchun ishlatilgan.

- Hunarmandchilik: Jun va ipakdan gazlama, gilam, palos to‘qish, teri ishlash, yog‘och va loydan buyumlar yasash rivojlangan. Ayollar asosan to‘quvchilik bilan, erkaklar temirchilik va yog‘ochsozlik bilan shug‘ullangan.

Ijtimoiy tuzilish va oila

Qoraqalpoq jamiyati urug‘ va qabila tizimi asosida tashkil topgan. Har bir urug‘ o‘z oqsoqollari, biylar kengashiga ega bo‘lib, nizolarni hal qilish va umumiy ishlarni boshqargan.

Rossiya hukmronligi davrida mahalliy boshqaruvga o‘zgartirishlar kiritildi, ammo oqsoqollarning obro‘si saqlanib qoldi.

Ijtimoiy tabaqalashuv: yer egalari, boy savdogarlar, ruhoniylar va asosiy qatlam — dehqonlar, chorvadorlar, hunarmandlar ajralib turgan. Oilada katta yoshli erkak boshliq hisoblangan. Katta oila an‘anasi ustun bo‘lib, bir hovlida bir necha avlod yashagan. Ayol uy-ro‘zg‘or va hunarmandchilik ishlarini olib borgan, lekin oila hayotida muhim o‘rin tutgan.

Uy-joy, kiyim-kechak va oshxona

- Uy-joy: Daryo bo‘yida paxsa va loydan to‘rt burchakli uylar, cho‘l hududlarida esa ko‘chma o‘tovlar keng tarqalgan. O‘tovlar yog‘och asos va jun qoplamadan iborat bo‘lib, tez yig‘ish va yoyishga moslashgan.

- Kiyim-kechak: Erkaklar — ko‘ylak, shim, chapan, do‘ppi, belbog‘; ayollar — rang-barang uzun ko‘ylak, kamzul, ro‘mol, sarpo. Kiyimlar kashta va naqshlar bilan bezatilgan bo‘lib, har bir urug‘ning o‘z uslubi mavjud edi.

- Oshxona: Asosiy mahsulotlar — go‘sht, don, sut, baliq. Osh, sho‘rva, manti, non, qatiq, qimiz, choy keng iste‘mol qilingan. Mehmondo‘stlik alohida qadrlanib, mehmon uchun eng yaxshi taomlar tayyorlangan.

Ma‘naviy madaniyat va urf-odatlar

Qoraqalpoqlar asosan islom dinining sunniy oqimiga e‘tiqod qilgan. Diniy marosimlar bilan birga qadimgi turkiy e‘tiqod izlari ham saqlanib qolgan. Xalq og‘zaki ijodi boy: dostonlar (“Alpomish”, “Qirq qiz”), ertaklar, qo‘shiqlar, maqollar, topishmoqlar avloddan-avlodga o‘tib kelgan. Berdaq kabi shoirlar ijodi xalqning orzu-intilishlari va ijtimoiy muammolarini aks ettirgan. Do‘mbira, qopuz kabi cholg‘u asboblari yordamida kuy va qo‘shiqlar ijro etilgan. Tug‘ilish, nom qo‘yish, beshikka solish, sunnat to‘yi, nikoh va dafn marosimlari o‘ziga xos qoidalar va an‘analarga ega bo‘lgan. Kattalarni hurmat qilish, yordamlashish, mehmondo‘stlik kabi qadriyatlar ustuvor bo‘lgan.

Mustamlaka davridagi o‘zgarishlar

Rossiya imperiyasi tarkibiga qo‘shilgach, yangi qonunlar, boshqaruv tartiblari va savdo aloqalari joriy etildi. Bozorga sanoat mahsulotlari kirib keldi, paxta yetishtirish kengaydi, rus-tuzem maktablari ochila boshladi. Biroq bu o‘zgarishlar asta-sekin kechdi va qoraqalpoqlar o‘z tilini, urf-odatlarini va madaniyatini saqlab qolishga muvaffaq bo‘ldi. Qo‘shni xalqlar — o‘zbek, qozoq, turkmanlar bilan madaniy o‘zaro ta‘sir ham rivojlandi.

Xulosa

XIX asr ikkinchi yarmi — XX asr boshlarida Qoraqalpoqlarning turmush tarzi va madaniyati uzoq tarixiy rivojlanish mahsulidir. Ularning iqtisodiyoti tabiiy sharoitga moslashgan, ijtimoiy tuzilishi urug‘chilik asosida qurilgan, moddiy va ma‘naviy madaniyati o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lgan. Mustamlaka davrida ma‘lum o‘zgarishlar yuz bergan bo‘lsa-da, xalq o‘z milliy o‘zligi va qadriyatlarini saqlab qoldi. Bu davrda shakllangan an‘analar bugungi kunda ham Qoraqalpoq xalqi madaniyatining asosini tashkil etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qoraqalpoqiston tarixi. T.: Fan, 2010. — 320 b.

2. Rajabov Q., Abdullayev A. Turkiston xalqlari tarixi va madaniyati. T.: O‘zbekiston, 2012. — 286 b.
3. Sultonov M.I. XIX–XX asr boshlari Orolbo‘yi xalqlarining turmushi va madaniyati. T.: O‘zFA nashriyoti, 2017. — 192 b.
4. Shaymurzayev J.I. Qoraqalpoqlar: tarix, turmush va madaniyat. Nukus: Bilim, 2019. — 210 b.
5. Berdaq. Tanlangan asarlar. Nukus: Qoraqalpoq nashriyoti, 2015. — 148 b.
6. Qoraqalpoq xalq og‘zaki ijodi. T.: Adabiyot, 2018. — 256 b.